

МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ УЧИТЕЛЬСЬКИХ ІНСТИТУТАХ (1861 – 1917 РР.)

Сергій МЕЛЬНИЧУК (Кіровоград)

В статті на основі архівних матеріалів та інших джерел розглянуто проблему музично-естетичної підготовки майбутніх вчителів у дореволюційних учительських інститутах (1861-1917).

В статье на основании архивных материалов та других материалов рассматривается проблема музыкально-эстетической подготовки будущих учителей у дореволюционных учительских институтов (1861-1917).

Ключові слова: естетичне виховання, музично-естетичне виховання, професійна підготовка, музично-естетична підготовка, учительські інститути.

Естетичне виховання та підготовка майбутніх учителів до естетичного виховання учнів була, є і буде актуальною педагогічною проблемою, яка реалізувалась у вітчизняній педагогіці на всіх етапах розвитку країни. Ми поставили перед собою мету дослідити, яким чином ця проблема розв'язувалася у дореволюційних учительських інститутах.

Розвиток школи у Російській імперії в 70-80 роках минулого століття йшов в умовах жорстокої урядової реакції. Особливо виразно в галузі освіти вона проявилася з 1866 року (після замаху Караказова на життя царя). Всі послаблення 60-років у галузі освіти різко обмежувалися.

Царський уряд звернув особливу увагу на виховання молоді „в дусі релігії, поваги до прав власності і дотримання засад діючого порядку” і доручив цю справу обер-прокурору Синоду гр. Толстому. В цей же період Міністерство освіти вносить ряд реакційних змін і доповнень до шкільних статутів 1864 року, спрямованих в основному на ліквідацію наступності між початковими повітами і середніми школами. За положенням 1872 р. повітові училища були реорганізовані в міські. Суть цієї реформи полягала в тому, щоб особи, які закінчили початкові школи, не могли вільно переходити у міські, а останні в силу штучно створених утруднень не мали можливості вступати до гімназій.

Для підготовки вчителів міських училищ (за Положенням 1872 р.) були створені учительські інститути, до яких в основному вступали народні вчителі-чоловіки із стажем практичної роботи не менше 2-х років, які закінчили учительські семінарії або вищі початкові училища. За три роки навчання в інституті майбутні вчителі одержували достатню педагогічну підготовку. В інституті вивчали педагогіку, психологію, історію

педагогіки, методики викладання навчальних предметів, дисципліни естетичного циклу, велика увага приділялася педагогічній практиці. Разом з цим навчання здійснювалося без будь-якої спеціалізації з предметів або групи предметів, що знижувало рівень наукової підготовки вчителя. Випускники могли викладати будь-який предмет у міських училищах, а з 1912 р. – у вищих початкових училищах. Слід відзначити, що це були тупикові навчальні заклади.

Зміст і форми естетичної підготовки майбутніх учителів в учительських інститутах визначались навчальними планами і програмами й здійснювались в основному за допомогою дисциплін естетичного та педагогічного циклів. Рівень її підготовки залежав від наявності та якості викладацьких кадрів, а значить був досить різноманітним у різних інститутах.

При визначенні мети, завдань і змісту музично-естетичного виховання майбутніх освітян учительських інститутів представникам прогресивної дореволюційної педагогіки довелося полемізувати в першу чергу з офіційними настановами Міністерства освіти, згідно з якими музичне мистецтво розглядалося головним чином як фактор релігійно-морального виховання. Не випадково у „Правилах” для вихованців учительських інститутів вказувалося, що всі вони „в святкові, недільні і високоурочисті дні, а також увечері, напередодні цих днів, зобов'язані відвідувати богослужіння, що відбувалися в домашній церкві інституту, і сприяти богослужінню співом”, що участь їх у церковному хорі є обов'язковою.

Не відкидаючи значення участі студентів у церковних хорах, передові педагогічні діячі вбачали у музиці великі пізнавальні та виховні можливості, вважали її важливим засобом у розвитку громадянських і національних почуттів і прагнули до того, щоб народна та класична музика зайняла чільне місце у навчально-виховному процесі й практиці підготовки майбутніх учителів.

Передова педагогічна громадськість звертала увагу на специфічну роль музики в естетичному вихованні. Пригадаймо, наприклад, слова К.Д. Ушинського про роль хорового співу в школі. Він вважав, що хоровий спів покликаний сприяти розв'язанню

важливого педагогічного завдання – вихованню почуттів дітей. „В пісні, – писав він, – а особливо хорів, є взагалі щось таке, що пожвавлює і освіжає людину, організовує працю, об’єднує співаків до дружної справи... – ось чому в школу слід ввести пісню: вона кілька окремих почуттів зливає в єдине сильне почуття і кілька сердець в єдине досить чуттєве серце, а це дуже важливо в школі, де загальними зусиллями повинні переборюватися труднощі навчання. В пісні є, крім цього, щось виховуюче душу і особливо почуття, причому почуття чисто людське... Який це могутній педагогічний засіб – хорівий спів!”[1] Поряд з цим він відводив велике місце пісні в здійсненні навчально-виховних завдань школи. На основі досвіду Костянтин Дмитрович стверджує, що коли клас втомився, працює в’яло, починаються позіхи, баловство, то вчитель, який вміє співати, може використати хорівий спів з метою відновлення працездатності класу, заставивши „проспівати будь-яку пісеньку – і все прийде знову в порядок, енергія відновиться, і діти почнуть працювати, як і раніше”. А ось які доводи на користь співів наводилися у педагогічному трактаті іншого автора. Співи, за його словами, відіграють вирішальну роль:

- у розвитку слуху як у ритмічному, так і в методичному відношеннях;

- у зміцненні дихального апарата і розвитку голосу – головного фактора людської мови;

- сприяє облагородженню не лише в естетичному, а і в моральному відношенні, впливає на розвиток почуттів і емоцій;

- слугує вихованцям відпочинком від розумових занять і приносить „чисту і духовну насолоду, врівноважує в ньому розвиток розуму і серця, а також збуджує всю його навчальну діяльність” врешті-решт хорівий спів значною мірою сприяє відновленню загального порядку і дисципліни у навчальному закладі[2].

Перелік виховних завдань, що розв’язуються в процесі хорового співу (розвиток слуху, зміцнення дихального апарата, виховання в естетичному і моральному плані і т.п.), актуальний і в наші дні в діяльності будь-якого навчального закладу і свідчить про науковий підхід автора щодо визначення ролі співів у навчально-виховному процесі. А зауваження щодо ролі і значення його в розвитку слуху, голосу, зміцнення дихального апарата має безпосередній стосунок до формування особистісних професійних якостей учительської професії. Досвід сучасних педагогічних вузів свідчить, що учасники хорівих, вокальних та інших колективів

художньої самодіяльності під час педагогічної практики і на робочих місцях учителя після закінчення інституту швидше адаптуються в школі до процесу навчання, виховання, спілкування з учнями; як правило, вони уміють себе тримати в ролі вчителя, володіють словом, мімікою, жестами, правильним диханням, уміють включати у навчальний процес почуття й емоції вихованців.

У 80-ті роки діяльність учительських інститутів проходила в умовах урядової імперської реакції. 15 січня 1889 року Міністерство освіти направляє всім попечителям навчальних округів циркуляр „Про значення естетичного виховання і введення викладання музики”, в якому підкреслюється необхідність розглядати естетичне виховання головним чином як засіб уберігання молоді від шкідливих впливів у моральному відношенні. Циркуляр передбачав також введення у навчальні плани, переважно закритих навчальних закладів, співів і музики, а також створення на цій основі хорів та оркестрів. Головне призначення хорів згідно з вимогами „Циркуляра”:

- співати під час богослужіння у церквах, а оркестрів – брати участь спільно з хором у вокально-музичних вечорах.

В більшості учительських інститутів у ці роки співи були введені в число обов’язкових занять і проводились 2-3 рази на тиждень, а в деяких – і під час проведення щоденних ранкових занять. Поряд з церковним співом певна увага відводилась народній і класичній музиці, а в окремих інститутах для бажаючих було організовано навчання гри на музичних інструментах.

Слід відзначити, що особливістю прогресивних поглядів на зміст, форми і методи підготовки майбутніх учителів було те, що у них правильно і розумно поставлений хорівий спів визнавався важливим засобом у формуванні особистості вчителя, що плідно впливає на розвиток його духовних потреб.

В 1910 році з’їзд директорів учительських інститутів Київського навчального округу приймає спеціальну постанову „Про естетичне виховання” майбутніх учителів. У цій постанові підкреслювалось, що для правильної постановки естетичного виховання майбутніх учителів істотне значення має: 1) вся оточуюча вихованців обстановка, зовнішнє і внутрішнє оформлення приміщень, прикраса кімнат і коридорів квітами, картинами тощо; 2) заняття співами і музикою як важливим засобом розвитку вихованців. З’їзд ухвалив також звернути особливу увагу на поліпшення постановки викладання співів і музики в педагогічних навчальних закладах, на необхідність організації в їхніх стінах

літературно-музично-вокальних вечорів, на викладання як церковного, так і світського співу.

Передова педагогічна громадськість того часу справедливо вважала, що не від консерваторій залежить поширення вокально-музичної освіти народних мас, а від раціональної постановки курсу співів і музики в учительських інститутах і семінаріях. Враховуючи це, всі вступники до учительських інститутів з 1911 року, незалежно від обраної спеціальності, проходили іспитну перевірку голосу, слуху і взагалі здібності до музики і співів, а також елементарних знань з цих предметів, а при зарахуванні до інституту давалися переваги тим, хто володіє гарним слухом і голосом. Першим іспитом як правило, був іспит зі співів. Вступники до учительських семінарій складали вступні екзамени із співів і малювання[3].

Ця вимога сприяла відбору здібних до музики і співів студентів, а отже, сприяла кращій підготовці майбутнього вчителя до здійснення завдань естетичного виховання засобами музичного та образотворчого мистецтва.

На жаль, у наші часи навіть вступники на факультет педагогіки і методики початкового навчання, які повинні викладати в початкових класах і особливо в сільських школах музику і образотворче мистецтво, не лише не складають екзамени з музики, а навіть не проходять перевірку музично-слухових даних. Тому і не дивно, що в багатьох школах музика та образотворче мистецтво в початкових класах ведеться на низькому рівні. Постановка питання про те, що випускники консерваторії не забезпечать школи вчителями теж справедливе і в наші дні; потрібен добре підготовлений учитель музики в стінах педагогічного вузу, і зокрема на факультетах підготовки вчителів” початкових класів. Дивує, що на вивчення музики відводиться 70-90 годин на весь період навчання під назвою „Методика викладання музики в початкових класах”. Виникає питання, чи можна засвоїти курс методики викладання, не вивчаючи теорію музики, сольфеджіо та інші теоретичні музичні дисципліни принаймні на елементарному рівні.

У програмі із співів учительських інститутів з 1910 року були включені теми з методики викладання, вивчення історії музичної культури, світського співу, музики, твори російських і зарубіжних класиків. До речі, твори української музики до програм не допускалися, нібито студенти, вузів України навчалися за кордоном. Цінним було в цій справі те, то здібні і добре встигаючі студенти

з музики одержували право викладати співу у вищих навчальних училищах.

Цей захід повинен був сприяти заохоченню студентів до вивчення циклу музичних дисциплін, але правове і матеріальне становище вчителя співів та музики в школах дореволюційної Росії не підкріплювало цей стимул. Досить сказати, що вчителі музики і співів не були включеними до штату вчителів школи, а тому не були членами педагогічної ради і одержували більш низький рівень заробітної плати за свою працю. Не в кращому становищі перебували і вчителі музики та співів учительських інститутів.

Тому педагогічна громадськість, турбуючись про естетичну підготовку вчителя, а відповідно й учнів усіх типів навчальних закладів домагалися поліпшення правового і матеріального статусу вчителя музики. В 1916 році учительський з'їзд Київського навчального округу приймає постанову, в якій підкреслювалось, що всі вчителі таких предметів, як співу, музика та інших..., повинні включатися до штатів школи і одержувати достатню матеріальну винагороду. В окремих положеннях з питань організації шкільного середовища з'їзд акцентував увагу на обсязі роботи, яку повинні виконувати викладачі естетичного циклу в позанавчальній діяльності: організація гуртків, проведення ранків, вечорів, факультативних занять і т.п. Всі ці питання повинні були знайти своє розв'язання у навчальних планах учительських інститутів.

Питання про введення в штати вчителів музики і співів з повним тижневим навантаженням не знято з порядку денного в деяких школах і на сьогодні, особливо в тих школах, де кількість навчальних годин не дають змоги забезпечити повним академічним навантаженням учителів цих предметів. Тому не так рідко, і зокрема в сільських малокомплектних школах, випускників музично-педагогічного факультету довантажують іншими навчальними предметами, до викладання яких їх не готували в педвузі. Для розв'язання цієї проблеми і забезпечення професійною роботою вчителів музично-педагогічних факультетів у малокомплектних школах доцільно ввести штатного вчителя музики незалежно від кількості навчальних годин, доповнивши нормативне академічне навантаження іншими видами позакласної виховної роботи з музики: керівництво хорами, вокальними групами, солістами, підготовка і проведення дитячих ранків, вечорів, конкурсів, оглядів тощо.

Важливо підкреслити, що в програмах музично-естетичної підготовки майбутніх учителів в учительських інститутах,

розташованих на території України, зовсім ігнорувалась національна народна музика, зовсім не згадувалися, наприклад, такі корифеї української класичної музики, як Лисенко, Леонтович, Степовий та ін.

Напередодні революційних років царська політика пригноблення неросійських націй і народностей піддавалася різкій критиці з боку передової прогресивної громадськості. В цих умовах і на педагогічному з'їзді в Києві (1916) було поставлено питання про необхідність використання українського національного мистецтва в естетичному вихованні майбутніх учителів та розвитку національних шкіл. У прийнятих на з'їзді „Принципах виховання і навчання в середній школі і їх організації” було записано: у зв'язку з тим, що Росія розташована на великій території і що в різних регіонах неоднакові умови життя і побуту, педагогічним радам навчальних закладів повинно надаватися право розробляти в залежності від індивідуальних особливостей даної місцевості (в естетичній, музичній галузі, в орнаменті і т.п.) програми викладання, окремі заходи і правила, що стосуються всього внутрішнього життя школи. Тут же підкреслювалось, що школа повинна бути національною в плані зміцнення природженого кожній людині почуття до свого рідного і повинна прагнути до всебічного й гармонійного розвитку духовних і фізичних сил учня[4].

Отже, загані вище „Принципи” проголосили право педагогічним радам вирішувати питання про залучення національного мистецтва до естетичного виховання молоді, поставили питання про виховання всебічно і гармонійно розвиненої

особистості й розвитку національної школи в Україні. Але нема необхідності доводити, що ці питання у більшій своїй частині залишилися тільки добрими побажаннями як до Жовтневої революції, так і певною мірою після неї.

Критичне використання дореволюційного досвіду вчительських інститутів може відіграти позитивну роль у підготовці до викладання музики в школі як майбутніх студентів музпеду, так і педагогічного факультетів.

Зокрема, заслуговує на увагу визнання ролі музики у духовному розвитку майбутніх учителів; перевірка музично-слухових, даних вступників до вчительських інститутів; визнання вирішальної ролі вчителів музики – випускників інституту, а не консерваторій у розвитку музичної культури в школі; впровадження в процес естетичного виховання національної культури українського народу; довантаження вчителя музики до повного академічного навантаження іншими видами позакласної виховної діяльності (хори, вокальні групи, оркестри тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ушинский К.Д. Избр.пед.сочинения. М., 1968. С.11.
2. Пуальсон И. Обучение грамоте и родному языку по первой учебной книге. СПб, 1879. С.265.
3. Съезд директоров учительских институтов и семинариев Киевского учебного округа. К., 1911. С.109.
4. ЦДІАК України. Ф.707. оп.291.спр.73. С.2

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мельничук Сергій Гаврилович – доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти, завідувач кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: удосконалення навчально-виховного процесу у вищій та початковій школі.